

LIČNOST I DRUŠTVENI STAVOVI: POVEZANOST TEMELJNIH DIMENZIJA

Goran MILAS
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Danijela ŽAKIĆ MILAS
Psihijatrijska bolnica Vrapče, Zagreb

UDK: 159.923.5
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 7. 12. 2001.

U radu se, na temelju podataka prikupljenih na uzorku 190 studentica i studenata, korelacijskom analizom provjeravaju pretpostavke proizašle iz dvaju osnovnih teorijskih modela odnosa ličnosti i društvenih stavova – psihoanalitičkoga i socijalizacijskoga. Psihoanalitički model pretpostavlja postojanje obrambenoga mehanizma pred nesigurnom i prijetecom zbiljom koja se zbog toga nastoji učiniti određenijom, jednostavnijom i jednoznačnom. Sukladno pretpostavkama, takav mehanizam samoobmane i kognitivne zatvorenosti leži u osnovi usvajanja ponajprije konzervativnih stavova. Izostanak značajnih korelacija konzervativnih stavova s emocionalnom stabilnošću, intelektom i samozavaravanjem navodi na odbacivanje takvoga modela. Naprotiv korelacije između dimenzija ličnosti, psihotizma, ugodnosti i savjesnosti te društvenih stavova vezanih uz religioznost i spolne slobode sukladne su socijalizacijskom modelu prema kojemu ličnost predstavlja pretežno okvir, a stavovi poglavito ishod socijalizacijskoga procesa. Modeli temeljeni na analizi strukture kovarijance upućuju na to kako bi se utjecaj ličnosti na stavove mogao promatrati u djelovanju dviju odrednica, razmjerno trajne osjetljivosti na socijalizacijske utjecaje i situacijski promjenjive, prilagodbene socijalizacije.

✉ Goran Milas, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p.p. 277, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Goran.Milas@pilar.hr

UVOD

519

Odnosu između ličnosti i društvenih stavova u prošlosti se pristupalo na različite načine. Nemali broj povijesno značajnih teorija ličnosti polazio je od pretpostavke kako su stavovi

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

dio sveobuhvatno shvaćene ličnosti (Allport, 1937., 1961.; Cattell, 1950.; Guilford, 1959.) što je istraživanja njihova međusobnog odnosa stavljalo u drugi plan. Druga skupina teorija ne poistovjećuje ličnost i društvene stavove, ali zastupa stajalište kako među njima postoji uska povezanost, najčešće koncipirana kao uzročno-posljedični odnos u kojemu ličnost utječe na oblikovanje i održavanje stavova. Unutar te, razmjerno brojne, skupine teorija mogu se razlikovati tri temeljna pravca.

Prvi se uvelike naslanja na psihoanalitičko učenje, zagovarajući mišljenje kako je usvajanje određenih društvenih stavova posljedica sužavanja svijesti kao načina obrane od prijetće stvarnosti. Takva je zamisao poslužila kao temelj brojnim i raznorodnim pristupima proučavanju odnosa ličnosti i društvenih stavova (Adorno i sur., 1950.; McClosky, 1958.; Roakeach, 1960.; Wilson, 1973.). Iako prividno različiti, svi se pristupi, do neke mjere, pozivaju na obrambenu funkciju kao bitnu odrednicu pojmovne organizacije pojedinca. Mehanizmi obrane štite osobu od dvosmislenosti i neodređenosti (autoritarnost), neizvjesnosti i nesigurnosti (konzervativizam) ili prijetće stvarnosti u najširem smislu (dogmatizam). U svakom od slučajeva autoritarna, dogmatična, konzervativna ili kognitivno zatvorena osoba nije kadra suočiti se sa stvarnošću kakva jest, prepoznaje je kao prijeteću jer oživljava njezine unutarnje dvojbe i sukobe i nastoji je učiniti jednostavnijom, sigurnijom i jednoznačnom. Svim je teorijama usto zajedničko viđenje zbilje kao prijetnje koja se nastoji nadvladati negiranjem, pojednostavljenjem, iskrivljavanjem te izbjegavanjem novoga i neprovjerenoga. Sve su teorije također suglasne u procjeni kako su osobe koje se služe takvim mehanizmima podložne osjećajima manje vrijednosti, tjeskobne, nesigurne i slabijeg samopoimanja.

Druga skupina teorija drži kako se veza između društvenih stavova i ličnosti može objasniti socijalizacijskim procesom koji sjedinjuje i značajno utječe podjednako na oblikovanje ličnosti i stavova (Eysenck, 1954.; Eysenck i Wilson, 1978.), ali je i sam ovisan o nekim kvalitetama ličnosti (Eysenck, 1977.; Eysenck i Eysenck, 1985.; Eysenck i Gudjonsson, 1989.). S jedne strane, temperament određuje osjetljivost pojedinca na socijalizacijske utjecaje koji, procesom učenja, reguliraju njegovo ponašanje, a s druge, količina i primjerenost socijalizacijskih utjecaja daje konačno pojavno obličje podjednako ličnosti koju valja razlikovati od temperamenta (Strelau, 1987.) i društvenim stavovima. Iako početno vezivana uz ekstraverziju, pretpostavljeno važnu za proces klasičnog uvjetovanja i neuroticizam, kao mjeru snage nagona u Hullovoj temeljnoj jednadžbi (Eysenck, 1967.), socijalizacija je kasnije gotovo poisto-

vječena s novostvorenom dimenzijom psihoticizma (Eysenck i Eysenck, 1976.; Eysenck, 1992.c; Zuckerman, 1989., 1991.). Prema nekim pretpostavkama (Zuckerman, 1991.), osobe visokoga psihoticizma čije se odlike u velikoj mjeri podudaraju s kliničkim kategorijama protudruštvenoga poremećaja ličnosti ili psihopatije naginju ponašanjima koja povećavaju njihovu inače trajno smanjenu pobuđenost (središnjega kateholaminskog sustava). Takva su ponašanja svojstvena za osobinu traženja uzbuđenja (Zuckerman, 1979.) koja, prema brojnim istraživanjima, predstavlja jednu od bitnih sastavnica dimenzije psihoticizma (Zuckerman i sur., 1991.; Zuckerman, 1989., 1991.). Time se donekle može objasniti veća učestalost protudruštvenih radnja u osoba visokoga psihoticizma. Uz to, njima je također svojstveno slabije usvajanje društveno prihvatljivoga ponašanja koje im se nastoji nametnuti procesom socijalizacije. Usvojimo li Eysenckovu pretpostavku kako su temeljni socijalizacijski naponi društva usmjereni na regulaciju i kontrolu agresivnoga i seksualnoga ponašanja pojedinaca (Eysenck, 1954.), uočavamo da se osobe visokoga psihoticizma tome "opiru" na dva načina, inicijalno snažnim porivom (zbog niske pobuđenosti i s time povezanoga traženja uzbuđenja) i slabijim prijamom socijalizacijskih utjecaja. Podudaran mehanizam, možemo pretpostaviti, leži u osnovi usvajanja društvenih stavova. Osoba naglašenoga psihoticizma imat će veće izgledne usvajanja stavova koji u sebi sadrže agresivnost (primjerice rasizam, etnocentrizam, militarizam), seksualnu neinhibiranost (zagovaranje promiskuiteta, seksualnih sloboda, pornografije) i odbacivanje religije kao nositelja moralnih norma društva. Dakako, modelom se ne sugerira da su, primjerice, ateisti osobe visokoga psihoticizma već samo to da određena, viša razina psihoticizma čini izglednijim usvajanje ateističkoga svjetonazora, dok u osoba niže razine psihoticizma te dvije varijable vjerojatno nisu znatnije korelirane.

Eysenckova je teorija svakako najviše provjeravana na dimenziji religioznosti koja je uvelike smatrana odrazom socijaliziranosti. Prema Eysenckovoj pretpostavci religioznost bi, zbog zasićenosti društvenom osjetljivošću, morala biti u negativnoj korelaciji s ekstraverzijom i psihoticizmom. U skladu s većinom ostalih nalaza, religioznost se uglavnom pokazala negativno povezanom s psihoticizmom (Kay, 1981.; Francis i Pearson, 1985.; Francis, 1992.; Lewis i Maltby, 1995.; Francis i Wilcox, 1996.) i pozitivno s društvenom poželjnošću (Francis i sur., 1988.; Pearson i Francis, 1989.; Lewis i Maltby, 1995.), ali je u istraživanjima dosljedno izostala, prema Eysenckovu modelu očekivana, veza s ekstraverzijom (Francis i sur., 1981.; Francis i sur., 1983.; Lewis i Maltby, 1995.). Može se, stoga, zaključiti kako istraživanja upućuju na postojanje veze između ličnosti i društvenih stavova i kako je ta veza zaista posredovana soci-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

jalizacijskim procesom. No, protivno Eysenckovim postavka-
ma, ekstraverzija i neuroticizam pritom su izrazito margina-
lizirani, a kao pokazatelji socijalizacije javljaju se, u prvom re-
du, psihoticizam i društvena poželjnost. Usvajanje društve-
nih stavova nije u toj mjeri socijalizacijski značajno kao, primje-
rice, uzdržavanje od činjenja kažnjivih djela koje se, prema
proširenju Eysenckova modela (Milas, 1998.), nalazi na istom
socijalizacijskom kontinuumu. Zbog toga su dimenzije psiho-
ticitizma i društvene poželjnosti naglašenije povezane s protu-
društvenim radnjama ili kriminalitetom, nego s usvajanjem
pojedinih, još uvijek društveno prihvatljivih stavova. Takva je
hipoteza potpuno podržana brojnim istraživanjima (Powell,
1977.; Jamison, 1980.; Silva i sur., 1986.; Lane, 1987.; Eysenck i
Gudjonsson, 1989.; Zuckerman, 1991.; Heaven, 1993., 1994.).

Trećoj skupini pristupa svojstveno je nepostojanje jasno-
ga teorijskog okvira i eklekticizam u tumačenju rezultata. Naj-
bolji primjer za to je peterofaktorski model ličnosti koji se u
nastojanju pojašnjavanja veze između ličnosti i društvenih
stavova naslanja podjednako na Eysenckovu i na psihoanali-
tički usmjerene teorije. Provedena istraživanja koja su za istra-
živački okvir rabila peterofaktorski model ukazala su na dva
značajna nalaza – snažnu povezanost otvorenosti prema is-
kustvu s dimenzijama autoritarnosti i konzervatizma (Rie-
mann i sur., 1993.; Vanhiel i Mervielde, 1996.; Goldberg i Ro-
solack, 1994.) te određenu, ali znatno manju, ulogu ugodno-
sti i savjesnosti pri oblikovanju društvenih stavova (Riemann i
sur., 1993.). Ako pomnije raščlanimo nađene povezanosti, u-
očiti ćemo da su posredovane osobinama ličnosti koje su lo-
gički produžetak konstrukata proizašlih iz ranijih modela. O-
tvorenost prema iskustvu najproturječniji je konstrukt u pe-
terodimenzionalnom modelu ličnosti, nastao pomirenjem dvi-
ju tradicija, leksičke i psihoanalitičke. Posljednjom je skupi-
nom teorija pretpostavljeno kako zatvorenost prema iskustvu
nastaje suženjem svijesti, uvjetovanim potiskivanjem (McCrae
i Costa, 1997.). Iako su koncepcije toga faktora ponešto razli-
čite i među samim teoretičarima peterodimenzionalnog mo-
dela (McCrae, 1990., 1993.-94., 1994.; Saucier, 1992.), slaganje
među njima ipak je toliko da se faktore kulture, intelekta i o-
tvorenosti prema iskustvu, kako ga nazivaju, može, u znatnoj
mjeri, poistovjetiti (McCrae i Costa, 1997.; Saucier, 1992.). Za
taj faktor ličnosti posebno je bitna njegova početna koncep-
tualizacija, potekla iz psihoanalitičke tradicije. Njezino se po-
lazište temelji na obrambenim mehanizmima čija temeljna za-
daca potiskivanja unutarpsihičkih sukoba dovodi do sužava-
nja svjesnosti. Sličnost s teorijskim okvirom konstrukta auto-
ritarne ličnosti (Adorno i sur., 1950.) više je nego očita, što po-
tvrđuju i korelativna istraživanja (Riemann i sur., 1993.; Trap-
nell, 1994.). Konstrukt otvorenosti također mnogo duguje i do-
gmaticizmu. Otvorene osobe, kao i one nedogmatične, imaju

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

pristup većem broju misli, osjećaja i poriva (McCrae i Costa, 1997.). McCrae, koji se najviše bavio konstruktom otvorenosti, smatra, nadalje, kako otvoreni pojedinci, u pravilu pokazuju sklonost liberalnim i naprednim političkim pogledima, sugerirajući također kako je otvorenost glavna psihologijska odrednica političkoga opredjeljenja (McCrae, 1996.). Oslanjajući se djelomično na Wilsonovu teoriju (1973.) koja povezuje politički i psihologijski konzervatizam, McCrae navodi korelacije brojnih varijabla koje su, prema njegovu mišljenju, bliske otvorenosti prema iskustvu s društveno-političkim konzervativizmom. Uz otvorenost prema iskustvu i druge dvije temeljne dimenzije peterofaktorskog modela, značajno, prema rezultatima istraživanja, sudjeluju u usvajanju društvenih stavova i ideologije. To su savjesnost i ugodnost, konstrukti kojima se nastoji prevladati slabosti i proturječja Eysenckova konstrukta psihoticizma (Costa i McCrae, 1992.a, 1992.b, Goldberg i Rosalack, 1994.). Kao ni u pogledu otvorenosti prema iskustvu, ni pri poimanju tih dviju dimenzija ne postoji opća niti potpuna suglasnost. Prva konceptualizacija proizašla je iz leksičke analize (Digman, 1990.) koju su nadopunili Costa i McCrae (1985.), a drugi pravac istraživanja pošao je za slabostima Eysenckova konstrukta, nastojeći dvojnost psihoticizma, sadržanu u hipotezi o genetskoj povezanosti shizofrenije i manično depresivne psihoze, razdijeliti u dva odijeljena konstrukta (Van Kampen, 1996.). Ugodnost se uobičajeno definira kao dimenzija međuljudskoga ponašanja čije su osnovne sastavnice povjerenje, iskrenost, altruizam, suradnja, skromnost i suosjećajnost (Costa i sur., 1991.). Niska ugodnost povezana je s narcističkim, protudruštvenim i paranoidnim poremećajem ličnosti. Savjesnost se koncipira kao osobina karaktera uz osnovne odlike poput urednosti, radinosti, pouzdanosti, samodiscipline i težnje za postignućem (Costa i sur., 1991.). Niska razina savjesnosti nije nužno povezana s odsutnošću moralnih načela, ali joj je svojstveno njihovo neprimjenjivanje. Kako je vidljivo iz kratkoga opisa, obje dimenzije u značajnoj mjeri odražavaju socijaliziranost osobe. Stoga je i razumljivo da obje imaju određenu važnost u usvajanju i oblikovanju društvenih stavova. To su, u znatnoj mjeri, pokazala i provedena korelacijska istraživanja, povezujući savjesnost s konzervativizmom, a ugodnost sa stavovima koji zagovaraju društvenu dobrobit, tehnološki progres i zaštitu okoliša (Riemann i sur., 1993.).

Vjerojatno jedino sveobuhvatno istraživanje odnosa ličnosti i društvenih stavova provedeno u nas (Milas, 1998.) ukazalo je na osnovanost socijalizacijske hipoteze, dok je potpora modelu kognitivne otvorenosti izostala. Dimenzije društvenih stavova u tom su se istraživanju pokazale značajno povezanim sa socijalizacijski zasićenim dimenzijama ličnosti (psihoticizam, ugodnost i savjesnost) i mjerama društvene poželjnosti.

METODA

Ispitanici

Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku od 190 studentica i studenata Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, prosječne dobi 20 godina. U uzorku su bile mnogo zastupljenije studentice (163), ali to, kao ni mješoviti sastav uzorka, ne treba držati nedostatkom, jer je ranije istraživanje pokazalo gotovo istovjetne rezultate o povezanosti ličnosti i društvenih stavova u zasebnim dobno definiranim poduzorcima (Milas, 1998.).

Instrumenti

U istraživanju su rabljena tri instrumenta za mjerenje ličnosti i jedan koji je zahvaćao temeljne društvene stavove.

Kako bismo izmjerili najopćenitiju razinu ličnosti, upotrijebili smo Eysenckov upitnik EPQ-SR (Eysenck i sur., 1985.), skraćenu i prerađenu inačicu mnogo poznatijeg upitnika iz 1975., nastalu kao pokušaj metrijskog usavršavanja ljestvice psihotocizma čija je niska pouzdanost i asimetričnost raspodjele u prošlosti često bila predmetom kritike. U tom su upitniku dimenzije ekstraverzije, neuroticizma, psihotocizma i laganja zastupljene s 12 čestica.

Drugi mjerni instrument koji zahvaća temeljnu razinu ličnosti, ovaj puta u okviru peterofaktorskog modela, sastavljen je na temelju čestica koje je, kao moguće sastavnice ljestvica ekstraverzije, emocionalne stabilnosti, ugodnosti, savjestnosti i intelekta, ponudio Goldberg (1999.). U konačnom obliku instrument se sastoji od 100 čestica, po dvadeset za svaku osobinu ličnosti. U validacijskoj se studiji ovaj instrument pokazao faktorski valjanim i visoko pouzdanim (Mlačić i Milas, 2000.). Razložnost uključivanja obaju mjernih instrumenata opravdana je još uvijek aktualnom polemikom o broju temeljnih dimenzija ličnosti (Eysenck, 1991., 1992.a, 1992.b; Costa i McCrae, 1992.a, 1992.b; Zuckerman i sur., 1988.; Zuckerman i sur., 1991.), ali i mnogo boljom razrađenošću Eysenckove teorije u području socijalizacijske pozadine i razvoja ličnosti (Milas, 1998.) u odnosu na, danas mnogo zastupljeniji, gotovo paradigmatički, peterofaktorski model (Hogan i sur., 1997.).

Uz mjere temeljnih dimenzija ličnosti, u istraživanje je uključen i instrument namijenjen mjerenju dviju zasebnih sastavnica društvene poželjnosti, samozavaravanja i ostavljanja povoljnog dojma (Paulhus, 1984.; 1991.) koji se pokazao iznimno korisnom nadopunom u teorijskom razmatranju odnosa ličnosti i društvenih stavova (Milas, 1998.).

Kako bismo prikupili mjere temeljnih društvenih stavova, rabili smo ljestvicu ključnih društvenih pitanja (Milas, 1998.), sastavljenu na temelju Wilsonove i Pattersonove (1968.) me-

tode uključivanja pojmova umjesto tvrdnja kao podražajnih čestica. Time se izbjegava zasićenost podražajnim kontekstom koja zamagljuje stvarne stavove o procjenjivanom podražaju. Uz mjere religioznosti, kozmopolitizma i stava prema spolnosti, koje je posjedovala u početku, ljestvica je nadopunjena mjerama ekonomskog radikalizma i modernizma koji se nisu izdvojili u zasebne faktorske dimenzije u prvotnoj inačici, ali su smatrani dovoljno važnima da ih zadržimo i ovom prilikom. Svaka od pet ljestvica zastupljena je s pet čestica.

Postupak

Prikupljanje podataka provedeno je standardnim postupkom. Ispitanici su u manjim skupinama ispunili upitnike i ljestvice za što im je, većinom, bilo potrebno 30-45 minuta.

REZULTATI

Početni uvid u rezultate pružaju osnovni statistički deskriptori. Važnost tih, često podcjenjivanih, podataka vrlo je velika, osobito mjera varijabiliteta koje izravno utječu na visinu korelacija, ali su podjednako značajne za kasnije analize temeljene na strukturi kovarijance. Najvažniji su ipak pokazatelji pouzdanosti ljestvica Cronbachovi α koeficijenti unutarnje konzistencije (Cronbach, 1951.), jer slaba pouzdanost može dovesti do prigušivanja korelacija.

➔ TABLICA 1
Opisni podatci
pojedinih
instrumenata

	M	σ	Teorijski raspon	α
Mjere ličnosti				
Psihoticizam (EPQ)	3,74	1,76	0-12	0,51
Ekstraverzija (EPQ)	10,21	2,37	0-12	0,80
Neuroticizam (EPQ)	5,52	3,35	0-12	0,83
Laganje (EPQ)	3,32	2,48	0-12	0,71
Ekstraverzija (V)	73,86	12,24	20-100	0,92
Ugodnost (V)	76,98	10,09	20-100	0,87
Savjesnost (V)	66,20	13,40	20-100	0,91
Emocionalna stabilnost (V)	60,94	10,74	20-100	0,83
Intelekt (V)	74,10	10,10	20-100	0,87
Samozavaravanje	24,86	4,47	12-36	0,68
Ostavljanje dojma	22,32	3,30	10-30	0,53
Mjere društvenih stavova				
Religioznost	11,34	2,79	5-15	0,86
Kozmopolitizam	13,83	1,61	5-15	0,68
Spolne slobode	11,38	2,55	5-15	0,75
Modernizam	13,14	1,74	5-15	0,52
Ekonomski radikalizam	12,85	1,67	5-15	0,48

Iako većina rabljenih ljestvica posjeduje zadovoljavajući stupanj pouzdanosti, neke od dobivenih vrijednosti zabrinjavajuće su niske. Ovamo treba ubrojiti ljestvicu psihoticizma i

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

ostavljanja dojma iz područja ličnosti te mjere modernizma i ekonomskoga radikalizma s područja društvenih stavova. S obzirom na nisku pouzdanost, korelacije tih varijabla s drugima vjerojatno su neopravdano podcijenjene, što svakako valja imati na umu pri kasnijem tumačenju rezultata.

Premda teorije, opisane u uvodu, polaze katkad od vrlo razrađenih i precizno zamišljenih pretpostavaka o prirodi povezanosti dimenzija ličnosti i društvenih stavova, nezaobilazan prvi korak u provjeri svake od njih je jednostavno računanje korelacija. Takvoj se racionalni teško može osporiti valjanost. Jedini mogući prigovor odnosi se na moguće prigušivanje stvarne korelacije koja postoji na populacijskoj razini zbog metodološke "nedotjeranosti" istraživanja. Tu prije svega mislimo na nereprezentativan uzorak koji, zbog vlastite homogenosti odnosno suženja varijance potencijalno značajnih varijabla (dob, naobrazba, društveni status), utječe na smanjivanje korelacije, a sličan učinak proizvode i nedostavno pouzdani mjerni instrumenti. Ta je pojava bitno umanjena uporabom instrumenata poznatih i prihvatljivih mjernih obilježja, čime se izbjegava prevelik prigušujući učinak na korelacije. Ipak, kako smo već spomenuli, neke od ljestvica imaju pouzdanost značajno nižu od one kojoj bismo se nadali, tako da korelacije s tim varijablama valja suzdržano tumačiti. Homogenost uzorka nije odviše velik problem, naprotiv, držimo da on pridonosi konceptualnoj jasnoći rezultata jer se očekuje da se robusne korelacije pokažu podjednako na populacijskoj i podpopulacijskoj razini.

● TABLICA 2
Korelacije mjera
uključenih
u istraživanje*

	Ekstraverzija (EPQ)	Neuroticizam (EPQ)	Ekstraverzija (V)	Ugodnost (V)	Savjesnost (V)	Emocionalna stabilnost (V)	Intelekt (V)	Laganje (EPQ)	Samozavaravanje	Ostavljanje dojma	Religioznost	Kozmopolitizam	Spolne slobode	Modernizam	Ekonomski radikalizam
Psihoticizam (EPQ)	0,03	-0,05	0,16	-0,17	-0,31	0,12	0,14	-0,09	0,10	-0,31	-0,32	0,06	0,25	-0,01	0,11
Ekstraverzija (EPQ)	1,00	-0,20	0,69	0,25	0,19	0,13	0,20	0,09	0,22	-0,04	0,18	-0,01	0,04	0,05	0,05
Neuroticizam (EPQ)		1,00	-0,32	-0,05	-0,24	-0,80	-0,19	-0,15	-0,44	-0,11	0,01	-0,03	-0,12	-0,04	0,08
Ekstraverzija (V)			1,00	0,35	0,31	0,33	0,46	0,06	0,37	-0,03	0,10	0,00	0,09	0,07	0,06
Ugodnost (V)				1,00	0,39	0,11	0,43	0,25	0,10	0,33	0,25	0,15	-0,15	-0,17	0,13
Savjesnost (V)					1,00	0,22	0,24	0,33	0,35	0,37	0,27	-0,04	-0,26	0,04	0,04
Emocionalna stabilnost (V)						1,00	0,22	0,05	0,36	0,11	0,00	0,08	0,02	-0,01	-0,03
Intelekt (V)							1,00	0,19	0,36	0,08	-0,18	0,11	0,10	-0,01	-0,03
Laganje (EPQ)								1,00	0,40	0,45	0,20	-0,08	-0,07	-0,01	0,07
Samozavaravanje									1,00	0,29	0,02	-0,07	0,02	-0,01	-0,15
Ostavljanje dojma										1,00	0,24	-0,07	-0,26	-0,18	-0,01
Religioznost											1,00	-0,01	-0,44	-0,05	0,03
Kozmopolitizam												1,00	0,12	0,14	0,27
Spolne slobode													1,00	0,32	0,05
Modernizam														1,00	0,05
Ekonomski radikalizam															1,00

* statistički značajne korelacije uz $p < 0,05$ su podvučene

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

Korelacije između istovrsnih dimenzija ličnosti, izmjerenih različitim instrumentima, pokazuju visoku sukladnost. Neuroticizam izmjeren upitnikom EPQ i emocionalna stabilnost iz velepeterog modela koreliraju čak -0,80, dok povezanost između mjera ekstraverzije iznosi 0,69. Tako visoka povezanost ukazuje na valjanost i pouzdanost instrumenata što nas navodi na zaključak kako su korelacije s tim dimenzijama ličnosti vjerojatno razmjerno dobro procijenjene. Povezanost između psihotocizma i srodnih dimenzija velepeterog modela, savjesnosti i ugodnosti, mnogo je niža, iznosi -0,31, odnosno -0,17. Iako se među njima ne očekuje iznimno visoka povezanost, izračunane su korelacije ipak neočekivano niske. Premda Eysenck i pobornici peterodimenzionalnoga modela nude posve različita objašnjenja te povezanosti, prvi (Eysenck, 1991., 1992.a, 1992.b, 1994.) kako je riječ o povezanosti konstrukta više razine općenitosti (psihotocizam) i njegovih sastavnica (ugodnost i savjesnost), a drugi (Goldberg i Rosalack, 1994.; Costa i McCrae, 1992.a, 1992.b) kako je riječ o povezanosti temeljnih dimenzija (ugodnost i savjesnost) i njihove mješavine (psihotocizam), oba gledišta slažu se kako bi korelacija među njima trebala biti razmjerno visoka. Povezanost je bitno niža od one dobivene na sličnom uzorku gimnazijske populacije kad je iznosila, u oba slučaja, približno -0,40 (Milas, 1998.), doduše s različitim mjerama tih konstrukata (duljom ljestvicom psihotocizma i ljestvicama bipolarnih pridjeva ugodnosti i savjesnosti). U ranijem istraživanju, provedenom na uzorku kandidata za vozače i vozača motornih vozila (Mlačić i Knezović, 1997.), rabljen je također skraćeni Eysenckov upitnik (EPQ-SR) i ljestvica bipolarnih pridjeva kao mjera velepeterog modela, pri čemu su dobivene gotovo istovjetne korelacije kao u sadašnjem istraživanju. Valja, također, napomenuti da bi utvrđena povezanost vjerojatno bila puno viša kad bi ponajprije psihotocizam bio izmjeren pouzdanijim mjernim instrumentom. U svakom slučaju, razmjerno niska povezanost potvrđuje opravdanost uporabe dimenzija obiju teorija kako bi se dobila zaokružena slika odnosa socijalizacijskih dispozicija i zagovaranja pojedinih društvenih stavova.

Utvrđena povezanost između dimenzija ličnosti i društvenih stavova daje, već na prvi pogled, pravo na određene zaključke. Pretpostavke o tome kako u osnovi prihvaćanja konzervativne ideologije stoji obrambeni mehanizam pred prijetećom stvarnošću mogu s velikim stupnjem sigurnosti biti odbačene. Nijedna od dimenzija koja bi, sukladno takvim pretpostavkama, mogla utjecati na veću konzervativnost, nije se pokazala značajnije povezanom s iskazanim društvenim stavovima. To su, prije svega, dimenzije intelekta i samozavaravanja koje odražavaju kognitivnu otvorenost. Intelekt je bla-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

go negativno povezan s religioznošću, a samozavaravanje na isti način s ekonomskim radikalizmom. Iako obje veze idu u teorijski očekivanom smjeru, korelacije su toliko niske (upućuju na jedva 3% zajedničke varijance) da teško mogu postati osnovom empirijski utemeljenoga modela, tim prije što su sve preostale korelacije statistički neznčajne. Na neuvjerljivost takvoga, u osnovi psihoanalitičkog, modela upućuju i odreda neznčajne korelacije između mjera emocionalne stabilnosti i društvenih stavova čime hipoteza o tjeskobnosti kao mogućoj osnovi prihvaćanja konzervativnih pogleda posve gubi na snazi. Dobiveni rezultati uvelike se poklapaju s onima ranijih istraživanja (Milas, 1998.).

Rezultati također daju pravo na zaključak kako su samo neke od dimenzija društvenih stavova povezane s dimenzijama ličnosti. Pridodane dimenzije modernizma i ekonomskoga radikalizma koje nisu izlučene ranije provedenim faktor-skim analizama (Milas, 1998.; Milas i Rihtar, 1998.), već su u istraživanje uvrštene zbog pretpostavljene društvene važnosti, nisu gotovo ni u kakvoj korelaciji s odrednicama ličnosti. Moguće je, da podjednako, neuspjeh u njihovu javljanju kao izdvojenih faktora i odsutnost korelacije odražavaju istu pojavu, primjerice smanjeno značenje u sadašnjim društvenim okolnostima ili nepostojanje varijance dostatne za njihovo profiliranje u prepoznatljivu dimenziju međuljudskoga razlikovanja. Tome u prilog govori uistinu manji stupanj variranja rezultata ljestvica modernizma, ekonomskoga radikalizma i kozmopolitizma u odnosu na jednako dugačke ljestvice religioznosti i spolnih sloboda. Usto je primjetno da su sve tri aritmetičke sredine mnogo bliže maksimalnim vrijednostima, što je posljedica općega prihvaćanja tvrdnja koje čine. Izostanak korelacija u slučaju ljestvica modernizma i ekonomskoga radikalizma može također biti posljedica niske pouzdanosti, no, čak i uz korekciju zbog prigušivanja, takve korelacije ne bi bile odveć visoke.

Izračunane korelacije ukazuju na utemeljenost socijalizacijskoga modela prema kojemu ličnost i društveni stavovi imaju zajedničko ishodište u socijalizacijskom procesu u kojem su crte ličnosti primarno (ne isključivo) okvir, a stavovi ishod socijalizacije. Pritom se, međutim, kao i u mnogim ranijim istraživanjima (vidi Milas, 1998.), pokazuje kako se uloga u socijalizaciji pomiče s ekstraverzije i neuroticizma, važnih u početnoj Eysenckovoj teoriji (1954., 1977.), ustupajući mjesto psihoticizmu (Eysenck i Wilson, 1978.; Eysenck i Gudjonsson, 1989.) i njemu srodnim dimenzijama iz velopetorog modela, ugodnosti i savjesnosti. Takvi se nalazi, usto, protive nekim novijim pretpostavkama o prirodni faktora višega reda izvedenih iz dimenzija velepetorog modela (Digman, 1997.) koje

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

upućuju na moguću važnost emocionalne stabilnosti u socijalizacijskom procesu. Valja također podsjetiti na to da su korelacije između psihoticizma i dimenzija društvenih stavova uvelike podcijenjene zbog niske pouzdanosti rabljenoga mjernog instrumenta. U odsutnosti pogreške mjerenja visina korelacije mogla bi iznositi -0,48 (religioznost) i 0,40 (spolne slobode) što dobivenim nalazima daje još veću težinu. Društvena poželjnost također utječe na prihvaćanje društvenih stavova, poglavito onih konzervativnih, pomoću vlastite sastavnice vezane uz nastojanje ostavljanja povoljnoga dojma. Takva se pojava može pripisati namjernom iskrivljavanju odgovora, ali ju je moguće dovesti u vezu i sa svojevrsnom situacijskom ili prilagodbenom socijalizacijom (Milas, 1998.). Radi potpunije analize, rezultate smo dodatno obradili. Zbog mogućega prigovora o "pecanju" statistički značajnih pokazatelja i povećanju vjerojatnosti pogreške tipa α do koje dolazi zbog velikoga broja korelacija, primijenili smo Bonferronijev postupak (Howell, 1997.) Taj se postupak, u literaturi također znan kao Dunnov test (Dunn, 1961.), sastoji od dijeljenja preuzetoga stupnja rizika (alfa) s brojem mogućih usporedaba. Pritom korigiran alfa iznosi: $\alpha' = \alpha / c$.

Nakon takve se korekcije (tablica 3) pokazalo kako su zasigurno statistički značajne samo korelacije između društvenih stavova (religioznost, spolne slobode) i dimenzija ličnosti (psihoticizam, ugodnost, savjesnost, ostavljanje dojma) koje utječu na socijalizacijski proces ili su njime potaknute.

➔ **TABLICA 3**
Statistički značajne korelacije između mjera ličnosti i društvenih stavova nakon Bonferronijeve korekcije

	Religioznost	Kozmo-politizam	Spolne slobode	Modernizam	Ekonomski radikalizam
Psihoticizam (EPQ)	-0,32		0,25		
Ekstraverzija (EPQ)					
Neuroticizam (EPQ)					
Ekstraverzija (V)					
Ugodnost (V)	0,25				
Savjesnost (V)	0,27		-0,26		
Emocionalna stabilnost (V)					
Intelekt (V)					
Laganje (EPQ)					
Samozavaravanje					
Ostavljanje dojma	0,24		-0,26		

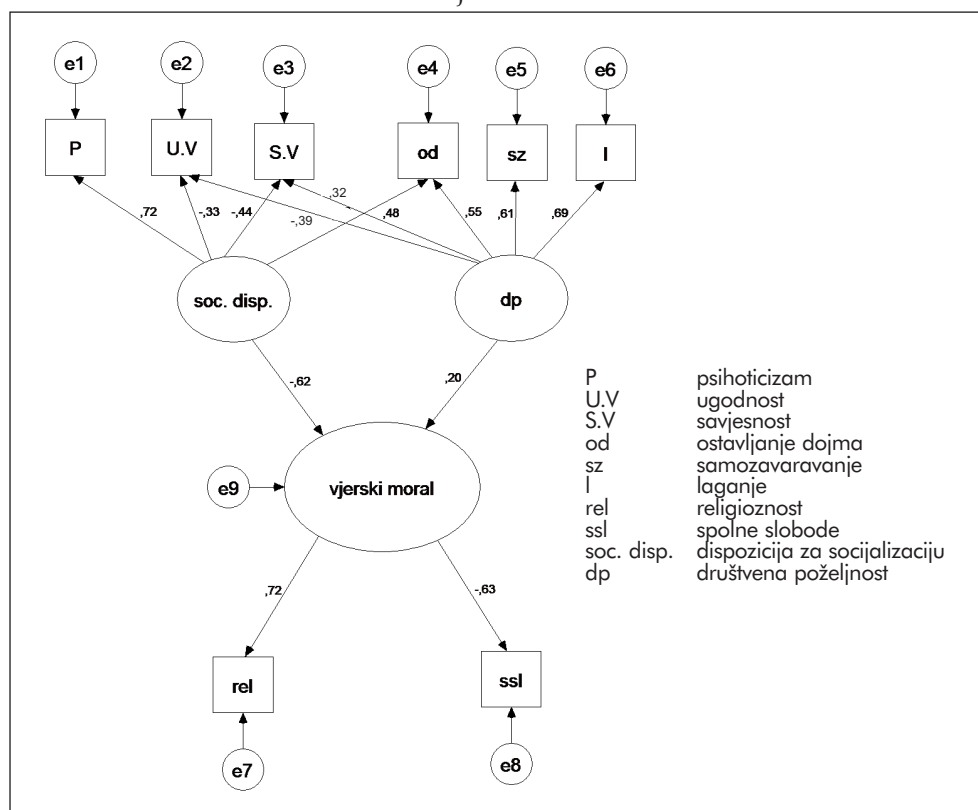
Radi provjere preciznijih pretpostavaka o odnosu socijalizacijski zasićenih dimenzija ličnosti i društvenih stavova, služili smo se metodom modeliranja strukturalnim jednadžbama (Bollen, 1989.) uobličanima u računalnom paketu Amos (Arbuckle, 1997.). Pokazalo se da samo dva uvelike bliska modela posjeduju teorijsku uvjerljivost i razumnu razinu empirijske potvrde.¹

	χ^2	Stupnjevi slobode	Vjerojatnost	Pokazatelj pristajanja ²	Podršeni pokazatelj pristajanja ³
Model 1	27,62	15	0,024	0,966	0,919
Model 2	22,24	15	0,102	0,972	0,934

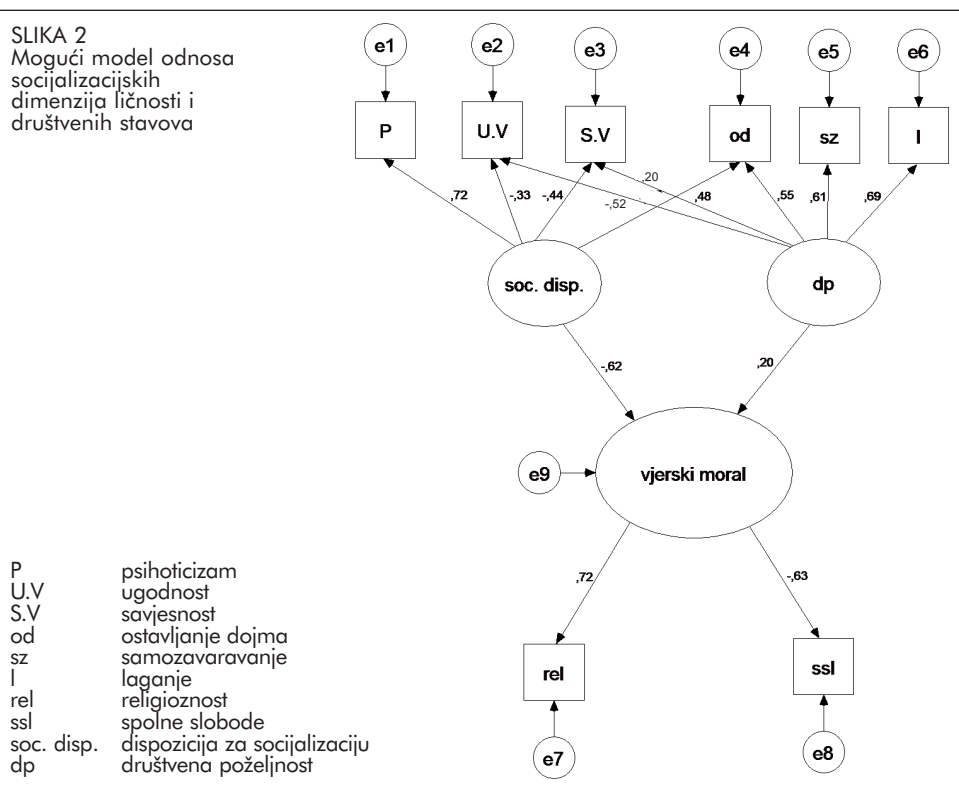
TABLICA 4
Osnovni pokazatelji primjerenosti strukturalnih modela

Prvi model ukazuje na postojanje dvaju važnih odrednica prihvaćanja društvenih stavova vezanih uz, uvjetno rečeno, vjerski moral.⁴ Riječ je o konstruktima ličnosti od kojih jedan odražava trajniju, dispozicijski shvaćenu osnovicu socijalizacije, a drugi ukazuje na situacijski prilagodljivu crtu društvene poželjnosti o prirodi koje se autori ne mogu dokraja složiti. Obje utječu na usvajanje religioznih i stavova o spolnim slobodama, ali je dispozicija za socijalizaciju u tome mnogo snažnija odrednica. Riječ je o nekoreliranim konstruktima koji, međutim, dijele neke zajedničke pokazatelje, primjerice ugodnost i savjesnost, crte velepetorog modela i ostavljanje povoljnoga dojma. Drugi model puno je primjereniji podatcima na temelju svih rabljenih pokazatelja. Jedine razlike u odnosu na prvi su odsutnost utjecaja društvene poželjnosti na stavove, ali i veće počivanje ovoga konstrukta na pokazatelju samozavaravanja.

SLIKA 1
Mogući model odnosa socijalizacijskih dimenzija ličnosti i društvenih stavova



SLIKA 2
Mogući model odnosa
socijalizacijskih
dimenzija ličnosti i
društvenih stavova



RASPRAVA

Proučavanju povezanosti temeljnih dimenzija ličnosti i društvenih stavova pristupili smo s pretpostavkama proizašlim iz vrlo raznorodnih teorijskih gledišta o njihovu mogućem odnosu. Uvjerljivost takvih pretpostavka mogli smo utvrditi u dvjema razinama analize, jednostavnoj korelacijskoj i pokušaju da se prikupljene korelacije uklope u općenitiji model veće teorijske težine. Već je prva razina analize ukazala na neuvjerljivost modela "obrambenog mehanizma" (Adorno i sur., 1950.; McClosky, 1958.; Wilson, 1973.) od prijeteće stvarnosti koji pretpostavljaju koreliranost konzervativnih stavova s osobinama poput intelekta, samozavaravanja i emocionalne stabilnosti (neuroticizma). Ona je također pokazala neutemeljenost prvotne Eysenckove teorije socijalizacije i usvajanja društvenih stavova (Eysenck, 1954., 1977.) prema kojoj na stavove značajno utječu ekstraverzija i neuroticizam. Naprotiv, pokazalo se da socijalizacijski model u kojem odlučujuću ulogu ima psihoticizam posjeduje određenu podlogu u prikupljenim podacima, što je potvrda ranijih sličnih istraživanja (Milas, 1998.). Zagovaranje pojedinih društvenih stavova povezano je s crtama ličnosti socijalizacijskoga karaktera poput

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

psihoticizma, ugodnosti i savjesnosti, uz zamjetan prinos mjera konstrukta društvene poželjnosti, osobito sastavnice ostavljanja povoljnoga dojma. Mogućnost tumačenja korelacijskih nalaza uvijek je ograničena i bez valjanih teorijskih argumenata oni ne daju pravo suditi o uzročnosti. Međutim, kad govorimo o odnosu ličnosti i stavova, ipak se mogu postaviti razumne pretpostavke. Prva od njih svakako je ona o asimetričnosti njihove povezanosti pri čemu ličnost više utječe na stavove nego što oni utječu na ličnost. Takva pretpostavka crpi svoju uvjerljivost iz nekih, gotovo općeprihvaćenih, spoznaja: a) ličnost je u većoj mjeri biološki određena (Eysenck, 1947., 1970., 1990.a; Eysenck i Eysenck, 1985.; Costa i McCrae, 1992.a; Jang i sur., 1996.); b) ličnost je u većoj mjeri naslijeđena (Eaves i Young, 1981.; Eaves i sur., 1989.; Eysenck, 1990.a; Eysenck, 1990.b; Zuckerman, 1991.; Loehlin i sur., 1988.; Plomin i Rende, 1991.); c) ličnost je stabilnija i trajnija, manje podložna promjeni (Eagly i Chaiken, 1993.). Moguća je također i pretpostavka o utjecaju treće varijable, podjednako na ličnost i društvene stavove. Tu ponajprije mislimo na biokemizam organizma s jedne strane i vanjske socijalizacijske utjecaje s druge. No, valja razlikovati bliže i udaljenije uzroke, odnosno govoriti o mikro i makro razini uzročnosti (Cook i Campbell, 1979.). Pretpostavimo li da se biokemizam ogleda u ličnosti više nego u stavovima, može se govoriti o ličnosti kao uzročniku molarne razine, unatoč nedostatnoj preciznosti takva određenja.⁵ Vanjski socijalizacijski utjecaji vjerojatno usporedno utječu na ličnost i usvajanje stavova. Ovoj kraćoj digresiji nije cilj podučavati epistemološkim finesama, već opravdati usmjerenost na upravo određene pretpostavke vezane uz uzročnike makro razine čija je razložnost provjeravana metodom strukturalnoga modeliranja. Ponuđene modele ne treba, stoga, shvaćati kao konačna rješenja, već put prema razrađenijim pretpostavkama i valjanu osnovu daljega proučavanja odnosa ličnosti i društvenih stavova.

Provedene analize upućuju na to da se odnos između ličnosti i društvenih stavova može promatrati kroz prizmu socijalizacijskoga procesa, slično kako je Eysenck (Eysenck, 1977.; Eysenck i Wilson, 1978.; Eysenck i Gudjonsson, 1989.) pretpostavljao. Psihoticizam i srodne dimenzije, poput savjesnosti i ugodnosti, mogle bi biti osnovica dispozicije koja opisuje "osjetljivost na socijalizacijske utjecaje". Bez takve osjetljivosti osoba će teško steći ponašanja i stavove prihvaćene od društva, već će naginjati agresivnom i seksualno otkočenom ponašanju. Iako su o mehanizmima u osnovi ovakva socijalizacijskog neuspjeha prisutne različite pretpostavke, većini je zajedničko mišljenje kako se osobe visokoga psihoticizma teže odvrćaju kaznom zbog veće usmjerenosti na nagradu, što

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

ih donose od društva neprihvatljive aktivnosti (Cleckley, 1976.; Gorenstein i Newman, 1980.; Patterson i Newman, 1993.; Arnett i sur., 1997.). Za takve je osobe, zbog toga, manje vjerojatno usvajanje religioznih uvjerenja ili zagovaranje stavova o spolnoj suzdržanosti. Druga dimenzija, važna u prihvaćanju stavova koji odražavaju norme nekoga društva (poput religioznih i spolno suzdržanih), jest društvena poželjnost koja se može shvatiti kao prilagodbeni mehanizam usklađivanja ponašanja s uspostavljenim vrijednostima i poželjnim obrascima ponašanja (Milas, 1998.). Osobe s visoko izraženom društvenom poželjnošću posjeduju izrazitu situacijsku osjetljivost koja im pomaže da prilagode vlastito ponašanje novonastalim normama (sastavnica ostavljanja povoljnog dojma), a usto su često zaštićeni posebnim oblikom samozablude koji im pomaže u očuvanju osobnoga integriteta i pozitivnoga samopoimanja (sastavnica samozavaravanja). U oba modela prisutne su upravo opisane dimenzije osjetljivosti na socijalizacijske utjecaje i društvene poželjnosti, pri čemu je utjecaj prve naglašeno dominantan. Nevelika važnost društvene poželjnosti možda je posljedica nepostojanja izrazito snažnog društvenoga pritiska na konformiranje koji bi aktivirao takav tip prilagodbenoga mehanizma. Ipak, u tumačenju rezultata, unatoč njihovu poklapanju s ranijim istraživanjem (Milas, 1998.), valja biti suzdržan, ponajprije zbog nereprezentativnoga uzorka i nesavršenosti mjernih instrumenata.

BILJEŠKE

¹ U strogom smislu strukturalni modeli zapravo i ne mogu biti potvrđeni, već samo odbačeni. Stoga se o potvrdi može govoriti samo uvjetno kod modela koji na temelju empirijskih pokazatelja ne mogu biti odbačeni.

² Riječ je o tzv. *goodnes of fit indeksu* (GFI) koji su preporučili Jöreskog i Sörbom (1984.).

³ Podešeni pokazatelj pristajanja (*adjusted goodnes of fit index*) uzima u obzir broj stupnjeva slobode na raspolaganju pri testiranju modela (Arbuckle, 1997.).

⁴ Svjesni smo da sintagma "vjerski moral" ne odražava u potpunosti konstrukt o kojem je riječ te ga valja smatrati tek provizornim nazivom.

⁵ Slično kao što se upaljeno svjetlo neprecizno pripisuje pritisku na prekidač umjesto uspostavljanju strujnoga kruga, i u drugim se slučajevima žrtvuje preciznost zbog pragmatičnih razloga. Korist što je donosi prepoznavanje uzročnika više razine jest spoznajni pomak, ali i bolja mogućnost provjere. U navedenom primjeru bi podjednako ličnost, kao uzrok molarne razine, i stavovi kao posljedica bili uvjetovani biokemijskim čimbenicima.

LITERATURA

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J. i Sanford, R. N. (1950.), *The authoritarian personality*, New York: Harper and Row.
- Allport, G. W. (1937.), *Personality: A psychological interpretation*, New York: Holt.
- Allport, G. W. (1961.), *Pattern and growth in personality*, New York: Holt, Reinhart and Winston, Inc.
- Arbuckle, J. L. (1997.), *Amos users' guide version 3.6*. Chicago: Small-Waters Corporation.
- Arnett, P. A., Smith, S. S. i Newman, J. P. (1997.), Approach and avoidance motivation in psychopathic criminal offenders during passive avoidance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1413-1428.
- Bollen, K. A. (1989.), *Structural equations with latent variables*, New York: Wiley.
- Cattell, R. B. (1950.), *Personality: A systematic theoretical and factual study*, New York: McGraw-Hill.
- Cleckley, H. (1976.), *The mask of sanity* (5th ed.), St. Louis: Mosby.
- Cook, T. D. i Campbell, D. T. (1979.), *Quasi-experimentation: Design & analysis issues for field settings*, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Costa, P. T. i McCrae, R. R. (1985.), *The NEO Personality Inventory manual*, Odessa, Fl: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P. T. i McCrae, R. R. (1992.a), Four ways five factors are basic. *Personality and Individual Differences*, 13, 653-665.
- Costa, P. T. i McCrae, R. R. (1992.b), Reply to Eysenck. *Personality and Individual Differences*, 13, 861-865.
- Costa, P. T., McCrae, R. R. i Dye D. A. (1991.), Facet scales for Agreeableness and Conscientiousness: A revision of the NEO Personality Inventory. *Personality and Individual Differences*, 12, 887-898.
- Cronbach, L. J. (1951.), Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16, 297-334.
- Digman, J. M. (1990.), Personality structure: Emergence of the five-factor model. *Annual Review of Psychology*, 41, 417-440.
- Digman, J. M. (1997.), Higher-order factors of the big five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1246-1256.
- Dunn, O. J. (1961.), Multiple comparisons among means. *Journal of the American Statistical Association*, 56, 52-64.
- Eagly, A. H. i Chaiken, S. (1993.), *The psychology of attitudes*. Fort Worth: Harcourt Brace & Company.
- Eaves, L. i Young, P. A. (1981.), Genetical theory and personality differences. U: R. Lynn (ur.), *Dimensions of personality*, Oxford: Pergamon Press.
- Eaves, L. J., Eysenck, H. J. i Martin, N. G. (1989.), *Genes, culture and personality: An empirical approach*. London: Academic Press.
- Eysenck, H. J. (1947.), *Dimensions of personality*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Eysenck, H. J. (1954.), *The psychology of politics*, New York: Praeger.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

Eysenck, H. J. (1967.), *The Biological Basis of Personality*, Springfield, Illinois: C. C. Thomas.

Eysenck, H. J. (1970.), *The structure of human personality* (3rd ed.), London: Methuen.

Eysenck, H. J. (1977.), *Crime and personality* (3rd ed.), London: Routledge & Kegan Paul.

Eysenck, H. J. (1990.a), Biological dimensions of personality. U: L. A. Pervin (ur.), *Handbook of Personality: Theory and Research*, New York: Guilford Press.

Eysenck, H. J. (1990.b), Genetic and environment contributions to individual differences: The three major dimensions of personality. *Journal of Personality*, 98, 245-261.

Eysenck, H. J. (1991.), Dimensions of personality: 16-, 5- or 3- Criteria for a taxonomic paradigm. *Personality and Individual Differences*, 12, 773-790.

Eysenck, H. J. (1992.a), Four ways five factors are not basic. *Personality and Individual Differences*, 13, 667-673.

Eysenck, H. J. (1992.b), A reply to Costa and McCrae. P or A and C – The role of theory. *Personality and Individual Differences*, 13, 867-868.

Eysenck, H. J. (1992.c), The definition and measurement of psychoticism. *Personality and Individual Differences*, 13, 757-785.

Eysenck, H. J. (1994.), The big five or giant three: Criteria for a paradigm. U: C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm i R. P. Martin (ur.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Eysenck, H. J. i Eysenck, M. (1985.), *Personality and individual differences: A natural science approach*, New York: Plenum.

Eysenck, H. J. i Eysenck, S. B. G. (1976.), *Psychoticism as a dimension of personality*, London: Routledge & Kegan.

Eysenck, H. J. i Gudjonsson, G. H. (1989.), *The causes and cures of criminality*, New York: Plenum Press.

Eysenck, H. J. i Wilson, G. D. (ur.) (1978.), *The psychology of ideology*, Baltimore, MD: University Park Press.

Eysenck, S. B. G., Eysenck, H. J. i Barrett, P. (1985.), A revised version of the psychoticism scale. *Personality and Individual Differences*, 6, 21-29.

Francis, L. J. (1992.), Is psychoticism really a dimension of personality fundamental to religiosity? *Personality and Individual Differences*, 13, 645-652.

Francis, L. J. i Pearson, P. R. (1985.), Psychoticism and religiosity among 15 years olds. *Personality and Individual Differences*, 6, 397-398.

Francis, L. J. i Wilcox, C. (1996.), Prayer, church attendance, and personality revisited – A study among 16- to 19-yr-old girls. *Psychological Reports*, 79, 1265-1266.

Francis, L. J., Pearson, P. R. i Kay, W. K. (1983.), Are introverts still more religious? *Personality and Individual Differences*, 4, 211-212.

Francis, L. J., Pearson, P. R. i Kay, W. K. (1988.), Religiosity and lie scores: a question of interpretation. *Social Behavior and Personality*, 16, 91-95.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

Francis, L. J., Pearson, P. R., Carter, M. i Kay, W. K. (1981.), Are introverts more religious? *British Journal of Social Psychology*, 20, 101-104.

Goldberg, L. R. (1999.), A broad-bandwidth, public-domain, personality inventory measuring the lower-level facets of several five-factor models. U: I. Mervielde, I. J. Deary, F. De Fruyt, i F. Ostendorf (ur.), *Personality Psychology in Europe*, Vol. 7. Tilburg, The Netherlands: Tilburg University Press, pp. 7-28.

Goldberg, L. R. i Rosalack, T. K. (1994.), The Big-five factor structure as an integrative framework: An empirical comparison with Eysenck's P-E-N model. U: C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm i R. P. Martin (ur.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood*, New York: Erlbaum.

Gorenstein, E. E. i Newman, J. P. (1980.), Disinhibitory psychopathology: A new perspective and a model for research. *Psychological Review*, 87, 301-315.

Guilford, J. P. (1959.), *Personality*, New York: McGraw-Hill.

Heaven, P. (1993.), Personality predictors of self-reported delinquency. *Personality and Individual Differences*, 14, 67-76.

Heaven, P. (1994.), Family of origin, personality and self-reported delinquency. *Journal of Adolescence*, 17, 445-459.

Hogan, R., Johnson, J. i Briggs, S. R. (ur.) (1997.), *Handbook of personality psychology*, New York: Academic Press.

Howell, D. C. (1997.), *Statistical methods for psychology* (4th ed.), Belmont: Duxbury Press.

Jamison, R. N. (1980.), Psychoticism, deviancy and perception of risk in normal children. *Personality and Individual Differences*, 1, 87-91.

Jang, K. L., Livesley, W. J. i Vernon, P. A. (1996.), Heritability of the big five personality dimensions and their facets – a twin study. *Journal of Personality*, 64, 577-591.

Jöreskog, K. G. i Sörbom, D. (1984.), *LISREL-VI user's guide* (3rd ed.), Mooresville: Scientific Software.

Kay, W. K. (1981.), Psychoticism and attitude to religion. *Personality and Individual Differences*, 2, 249-252.

Lane, D. A. (1987.), Personality and antisocial behaviour: A long term study. *Personality and Individual Differences*, 8, 799-806.

Lewis, C. A. i Maltby, J. (1995.), Religiosity and personality among U.S. adults. *Personality and Individual Differences*, 18, 293-295.

Loehlin, J. C., Willerman, L. i Horn, J. M. (1988.), Human behavior genetics. *Annual Review of Psychology*, 39, 101-133.

McClosky, H. (1958.), Conservatism and personality. *American Political Science Review*, 42, 27-45.

McCrae, R. R. (1990.), Traits and trait names: How well is openness represented in natural languages?. *European Journal of Personality*, 4, 119-129.

McCrae, R. R. (1993.-1994.), Openness to experience as a basic dimension of personality. *Imagination, Cognition and Personality*, 13, 39-55.

McCrae, R. R. (1994.), Openness to experience: expanding the boundaries of Factor V. *European Journal of Personality*, 8, 251-272.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

- McCrae, R. R. (1996.), Social consequences of experiential openness. *Psychological Bulletin*, 120, 323-337.
- McCrae, R. R. i Costa, P. T. (1997.), Conceptions and correlates of openness to experience. U: R. Hogan, J. Johnson i S. R. Briggs (ur.), *Handbook of personality psychology*, New York: Academic Press.
- Milas, G. (1998.), *Korelacijska i eksperimentalna studija odnosa temeljnih dimenzija društvenih stavova, ličnosti i društvene poželjnosti*. Doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Milas, G. i Rihtar, S. (1998.), Struktura društvenih stavova u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 7, 885-905.
- Mlačić, B. i Knezović, Z. (1997.), Struktura i relacije Big-five markera i Eysenckova upitnika ličnosti: empirijska usporedba dvaju strukturalnih modela ličnosti. *Društvena istraživanja*, 6, 1-21.
- Mlačić, B. i Milas, G. (2000.), *Metrijske osobine novog instrumenta za mjerenje Velopetorog modela ličnosti*, neobjavljeni rukopis.
- Patterson, C. M. i Newman, J. P. (1993.), Reflectivity and learning from aversive events: Toward a psychological mechanism for the syndromes of disinhibition. *Psychological Review*, 100, 716-736.
- Paulhus, D. L. (1984.), Two-Component Models of Socially Desirable Responding, *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 598-609.
- Paulhus, D. L. (1991.), Measurement and control of response bias. U: J. P. Robinson, P. R. Shiver i L. S. Wrightsman (ur.), *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*. San Diego: Academic Press.
- Pearson, P. R. i Francis, L. J. (1989.), The dual nature of the Eysenckian lie scales: Are religious adolescents more truthful? *Personality and Individual Differences*, 10, 1041-1048.
- Plomin, R. i Rende, R. (1991.), Human behavioral genetics. *Annual Review of Psychology*, 42, 161-190.
- Powell, G. E. (1977.), Psychoticism and social deviancy in children. *Advances in Behaviour Research and Therapy*, 1, 27-56.
- Riemann, R., Grubich, C., Hempel, S., Mergl, S. i Richter, M. (1993.), Personality and attitudes towards current political topics, *Personality and Individual Differences*, 15, 313-321.
- Rokeach, M. (1960.), *The Open and Closed Mind*, New York: McGraw-Hill.
- Saucier, G. (1992.), Openness versus intellect: much ado about nothing? *European Journal of Personality*, 6, 381-386.
- Silva, F., Marorell, C. i Clemente, A. (1986.), Socialization and personality: Study through questionnaires in a preadult Spanish population. *Personality and Individual Differences*, 7, 355-372.
- Strelau, J. (1987.), The concept of temperament in personality research. *European Journal of Personality*, 1, 107-117.
- Trapnell, P. D. (1994.), Openness versus intellect: A lexical left turn. *European Journal of Personality*, 8, 273-290.
- Van Kampen, D. (1996.), The theory behind Psychoticism: A reply to Eysenck. *European Journal of Personality*, 10, 57-60.
- Vanhiel, A. i Mervielde, I. (1996.), Personality and current political beliefs. *Psychologica Belgica*, 36, 221-226.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

Wilson, G. D. (1973.), *The psychology of conservatism*, London: Academic Press.

Wilson, G. D. i Patterson, J. R. (1968.), A new measure of conservatism. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 7, 264-269.

Zuckerman, M. (1979.), *Sensation seeking: Beyond the optimal level of arousal*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Zuckerman, M. (1989.), Personality in the third dimension: A psychobiological approach. *Personality and Individual Differences*, 10, 391-418.

Zuckerman, M. (1991.), *Psychobiology of personality*, Cambridge: Cambridge University Press.

Zuckerman, M., Kuhlman, D. M., Camac, C. (1988.), What lies beyond E and N? Factor analyses of scales believed to measure basic dimensions of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 96-107.

Zuckerman, M., Kuhlman, D. M., Thornquist, M. i Kiers, H. (1991.), Five (or three) robust questionnaire scale factors of personality without culture. *Personality and Individual Differences*, 9, 929-941.

Personality and Social Attitudes: Correlation of Basic Dimensions

Goran MILAS
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

Danijela ŽAKIĆ MILAS
Vrapče Psychiatric Hospital, Zagreb

In the work, the authors have used correlation analysis, based on data gathered on a sample of 190 students, to test the hypotheses emerging from two basic theoretical models of relations between personality and social attitudes – the psychoanalytical and socialisational. The psychoanalytical model presupposes the existence of a protective mechanism facing an uncertain and threatening reality, with attempts at making this reality simpler, more specific and unambiguous. In accordance with these suppositions such a mechanism of self-deception and cognitive inaccessibility lies in the adoption of primarily conservative attitudes. The absence of significant correlations of conservative attitudes and emotional stability, intellect and self-deception leads to the rejection of such a model. On the contrary, correlations between personality dimensions, psychoticism, agreeableness and conscientiousness and social attitudes connected to religiosity and sexual freedom are consistent with the socialisational model according to which personality mostly represents the framework, while attitudes signify the outcome of the socialisational process. Models based on the analysis of covariance structure indicate that the influence of personality on attitudes could be observed through the action of two determinants, a relatively permanent sensitivity to socialisational influences and to situationally changeable adaptational socialisation.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 519-539

MILAS, G.,
ŽAKIĆ MILAS, D.:
LIČNOST I DRUŠTVENI...

Persönlichkeit und gesellschaftsbezogene Einstellungen: Grunddimensionen und ihre Zusammenhänge

Goran MILAS

Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Danijela ŽAKIĆ MILAS

Psychiatrisches Krankenhaus Vrapče, Zagreb

Die Autoren unternehmen eine Korrelationsanalyse aufgrund von Angaben, die aus einer Untersuchung an 190 StudentInnen gewonnen wurden. Das Ziel ist, Annahmen zu prüfen, die aus zwei zugrunde liegenden theoretischen Modellen des Bezugs zwischen Persönlichkeit und gesellschaftsbezogenen Einstellungen hervorgegangen sind – dem psychoanalytischen und dem Sozialisationsmodell. Das psychoanalytische Modell setzt das Bestehen eines Verteidigungsmechanismus voraus, der gegen die ungewisse und drohende Wirklichkeit gerichtet ist und der diese daher einfacher, klarer und mit größerer Bestimmtheit gestalten soll. Gemäß den Annahmen ist ein solcher Mechanismus von Selbsttäuschung und kognitiver Verschlussenheit bei der Ausbildung überwiegend konservativer Einstellungen wirksam. Bleiben dabei aber wesentliche Korrelationen wie z.B. zu emotionaler Stabilität, zu Intellekt und Selbsttäuschung aus, wird ein solches Verhaltensmodell verworfen. Wiederum Korrelationen zwischen Persönlichkeitsdimensionen, Psychotizismus, Behaglichkeit und Gewissenhaftigkeit einerseits und gesellschaftsbezogenen Einstellungen, die mit Religiosität und sexueller Freiheit zu tun haben, andererseits lehnen sich an das Sozialisationsmodell an. Gemäß diesem Modell stellt die Persönlichkeit in erster Linie den Rahmen des Sozialisierungsprozesses dar, während die Einstellungen als sein Resultat aus ihm hervorgehen. Modelle, die sich auf eine Analyse der Kovarianzstruktur gründen, verweisen auf die Möglichkeit, den Einfluss der Persönlichkeit bei der Ausbildung von Einstellungen anhand zweier Richtlinien zu betrachten: der relativ dauerhaften Empfänglichkeit für Sozialisationsinflüsse und der situativ veränderlichen, anpassungsfähigen Sozialisation.